

Research Paper

Phenomenology of Maternal Lived Experience: A Case Study of Mothers Aged 20-45 in Arak City

Khadijeh Safiri¹, Fatemeh Zandi*²

¹ Professor, Social Sciences Department, Alzahra University of Tehran, Tehran, Iran. kh.safiri@alzahra.ac.ir

² PhD Student, Sociology of social problems, Alzahra University of Tehran, Tehran, Iran, fat.zandi@gmail.com

10.22080/SSI.2021.22426.1030

Received:

October 3, 2021

Accepted:

December 9, 2021

Available online:

February 17, 2022

Keywords:

Phenomenology,
Rethinking, Identification
and Social Pressure

Abstract

Objectives: The main purpose of this study is to describe mothers' deep understanding of their maternal experience. **Methods:** The research method is qualitative and phenomenological. The study population includes 20-45-year-old mothers in Arak. The study data was collected using in-depth individual interviews. Samples were purposefully selected and after 24 interviews, theoretical saturation was obtained. After recording the interviews, the data were written and analyzed. Data were analyzed using Colaizzi's (1978) method, which was also described by Mustacas (1994). **Results:** Data analysis shows that participating mothers, despite their differences in education and occupation, had three main categories of reflection, identification and social pressure in their maternal experience. **Conclusion:** Rethinking the empathetic, compensatory, conscious, competitive, and planning subcategories, motherhood shows that mothers today are rethinking how their maternal lives are. Identification of the subcategories of creating leisure and trying to create or expand communication networks shows that mothers in the process of motherhood are also seeking new identity packages. Also, the social pressure with the subcategories of lack of supportive institutions, and the mother responsible for the child refers to the pressure that the mother feels in the society regarding how she plays her role.

*Corresponding Author: Fatemeh Zandi

Address: PhD Student, Sociology of social problems, Alzahra University of Tehran, Tehran, Iran **Email:** fat.zandi@gmail.com

Extended abstract

1. Introduction

Discussions on motherhood have been raised from different perspectives. The difference between these issues is due to the fact that the differences between men and women and the roles assigned to them are seen as sexual and biological, or as gender-based and socio-cultural. In a biological view, mother is referred to as the existence of a woman who is fertile and has a child; however, motherhood is a socio-cultural concept that includes all the features that a society defines for the concept of mother in its social memory (Greenley, 2014: 120). Motherhood has evolved as a social base under the influence of the context of different societies in historical times and has also changed the way it plays the role of mother. Based on this, it can be said that mothers in different societies and historical periods have had different experiences of motherhood. In other words, women's lived experience of motherhood is affected by elements such as social contracts, beliefs and traditions, group affiliations, their conscious actions, etc. and as a result, the analysis of this experience in different societies yields various results. In this regard, the main purpose of this study is to describe in depth the mothers' understanding of their maternal experience.

2. Methods

The research method is qualitative and phenomenological. The study population includes mothers in the age range of 20 to 45 years old in Arak. In this study, the data was collected through in-depth individual interviews. Samples were purposefully selected and after 24 interviews, theoretical saturation was obtained. After recording the interviews, the data were

written and analyzed. Data were analyzed using Colaizzi's (1978) method, which was also described by Mustacas (1994).

3. Results

Data analysis shows that participating mothers, despite their differences in education and occupation, had three main categories of reflection, identification and social pressure in their maternal experience.

4. Conclusion

Mothers, using the information provided to them in the modern world through the information and communication networks, review how their maternal lives are and weigh the consequences. One of the aspects of this rethinking was conscious companionship and empathy that mothers had with their children (empathetic mother). Another aspect of the effort was the multiple-dimensionality of the child's life, formed to compensate for the shortcomings of the mother's own life (compensatory motherhood). Another aspect refers to the fact that they did not have a duty to look at a mother and consciously feel it, and act on it (conscious motherhood). Another issue with the interviewees was their concern that their child was lagging behind her peers. In fact, they tried not to put their child behind others by rethinking their maternal actions (Competitive mother). Another aspect of these mothers' rethinking was planning how they would play this role. "Motherhood means planning", imitated by Bourdieu, refers to two different types of planning by two groups of mothers: 1) Planned motherhood as an ability. And 2) Planned motherhood as compensation for not being a full-time mother. The first is more true of educated, unemployed mothers. This can be concluded because motherhood is the most important role

that these mothers can play in fulfilling their acquired abilities as an educated woman. Therefore, they try to do this role in a planned and scientific way. In fact, this indicates that many mothers, due to the inconsistency of the needs of the labor market with their academic field cannot work anywhere and cannot even use their knowledge in their personal life and playing roles such as motherhood, (as knowledge and expertise are not in line with roles such as motherhood). The only positive point is that it gives them the mental belief that as an educated mother, they should have a more planned and consequently more successful motherhood. The second type, "planning as compensation for the absence of a full-time mother," is more true of working mothers. These mothers try to make up for their absence and full-time absence in the role of mother by planning and thus saving time. This point also indicates the existence of a definition of a desirable mother in the collective subconscious of mothers, which puts additional pressure on working mothers, both physically and mentally. Identification, which is found among the majority of mothers, especially unemployed mothers, is one of the main categories that refers to the efforts of mothers in creating leisure and also creating or expanding communication

networks, during motherhood. In fact, mothers try to have time for themselves and their motherhood to pursue their interests, in addition to motherhood, by trying to be a member of groups (mother groups as the most accessible possibility provided for them to shape their presence in society). Social pressure is another major category that refers to the pressure of society at all levels, both at the family level and at the macro level (due to social beliefs and the definition of "desirable mother"). Interviews show that mothers, because of this pressure, are concerned about how they play their role as the primary responsibility for the child.

Funding

There is no funding support.

Authors contribution

Study conception and design: Safiri and Zandi.

Data collection: Zandi.

Data analysis and interpretation: Safiri and Zandi.

Drafting of manuscript: Zandi.

Critical revision: Safiri and Zandi.

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

علمی پژوهشی

پدیدارشناسی تجربه زیسته مادری (مورد مطالعه مادران ۲۰ تا ۴۵ ساله شهر اراک)

خدیجه سفیری^۱ فاطمه زندی^{۲*}

^۱ استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا، تهران، ایران. kh.safiri@alzahra.ac.ir
^۲ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی دانشگاه الزهرا تهران، تهران، ایران. fat.zandi@gmail.com

doi 10.22080/SSI.2021.22426.1930

چکیده

اهداف: هدف اصلی این پژوهش توصیف عمیق درک مادران از تجربه‌ی مادریشان است. روش مطالعه: روش انجام پژوهش از نوع کیفی و به شیوه پدیدارشناسی است. جامعه‌ی مورد مطالعه این تحقیق، مادران ۲۰ تا ۴۵ ساله شهر اراک است و جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از مصاحبه‌های عمیق فردی صورت گرفته است. نمونه‌ها به صورت هدفمند انتخاب شدند و پس از انجام ۲۴ مصاحبه، اشباع نظری حاصل شد. پس از ضبط مصاحبه‌ها، داده‌ها مکتوب شدند و مورد تحلیل قرار گرفتند. برای تحلیل داده‌ها از روش کولایزی (۱۹۷۸) که موسستاکاس (۱۹۹۴) نیز آن را تشریح کرده، کمک گرفته شده است. یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که مادران شرکت‌کننده با وجود تفاوت‌هایشان در تحصیلات و شغل، به اشکال مختلف سه مقوله‌ی اصلی بازاندیشی، هویت‌یابی و فشار اجتماعی را در تجربه‌ی مادریشان داشته‌اند. نتیجه‌گیری: بازاندیشی با خرده‌مقولات: مادری همدلانه، جبرانی، آگاهانه، رقابتی و مادری به معنای برنامه‌ریزی، نشان می‌دهد که مادران امروز در مورد چگونگی مادریشان بازبینی می‌کنند. هویت‌یابی نیز با خرده‌مقولات: خلق فراغت و تلاش برای ایجاد یا گسترش شبکه‌های ارتباطی، نشان می‌دهد که مادران در جریان کنش مادری درصدد کسب بسته‌های جدید هویتی نیز هستند. همچنین فشار اجتماعی با خرده‌مقولات: فقدان نهادهای حمایتی و مادر مسئول اصلی در قبال فرزند، اشاره به فشاری می‌کند که مادر از جانب جامعه در ارتباط با چگونگی ایفای نقش خود حس می‌کند.

تاریخ دریافت:

۱۱ مهر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش:

۱۸ آذر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار:

۲۸ بهمن ۱۴۰۰

کلیدواژه‌ها:

پدیدارشناسی، بازاندیشی، هویت‌یابی و فشار اجتماعی

* نویسنده مسئول: فاطمه زندی

آدرس: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسایل اجتماعی
دانشگاه الزهرا تهران، تهران، ایران

ایمیل: fat.zandi@gmail.com

۱ مقدمه و طرح مسئله

«عشقی فراتر» با بررسی تاریخ مادری در غرب، سعی در بیان این مسئله دارد که در قرون گذشته، مادری به شکل امروزی مطرح نبوده است. وی شواهدی تاریخی بیان می‌دارد مبنی بر این‌که در قرون گذشته، فرزندان اهمیت امروزی را نداشتند و تنها از قرن هجدهم به‌تدریج دارای اهمیت شده‌اند و این اهمیت در قرن بیستم به‌حداعلای خود رسیده است. از نظر او مسئله‌گریزه مادری کاملاً تحت تأثیر اجتماع و تفکرات غالب بر آن بر زن‌ها تحمیل شده و جنبه زیست‌شناختی و طبیعی ندارد. البته این رویکردها کاملاً مورد تأیید قرار نگرفته‌اند؛ چنانچه تعداد زیادی به تاریخ‌نگاری «بدانتر» معترض هستند و یا ارائه شواهدی در هنر، به‌خصوص نقاشی‌های به‌جا مانده از قرون گذشته و همچنین ادبیات، نظریات او را مبنی بر جدیدالوقوع بودن گریزه مادری و مهر مادری مردود می‌دانند. همچنین از نظر علمی ترشح هورمون‌هایی که محرک گریزه مادری و عامل وابستگی مادر به نوزاد باشد هنوز به اثبات نرسیده است (شروین^۸، ۱۹۹۸: ۲۶۴). نکته‌ای که در این بین می‌توان مطرح کرد این است که بسیاری از غرایز چون خوردن و خوابیدن و حتی گرایش‌های جنسی باوجود اینکه اموری زیستی هستند اما چگونگی‌شان متأثر از شرایط فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی است. اینکه انسان به‌عنوان یک موجود زنده نیاز به غذا و یا تمایلات جنسی دارد امری طبیعی است، اما چه چیزی را خوردن و یا چگونه خوردن و یا چگونه ارتباط جنسی گرفتن و درواقع چگونگی آداب رفتار جنسی، همگی متأثر از شرایط و تاریخ‌منداند. مادر شدن نیز این‌گونه است یعنی مادر شدن و بهتر است بگوییم توانایی باردارشدن و به دنیا آوردن کودک بیولوژیکی است، اما چگونگی رفتار مادری (مادرانگی)، بسترمند و متأثر از جریان‌های اجتماعی - فرهنگی، شرایط اقتصادی، مناسبات قدرت و گفتمان‌های معرفتی

«مادری» معمولاً به معنای توجه و مراقبت از کودکان، ارضای نیازهای مادی، عاطفی، روانی و احساس مسئولیت در قبال آن‌ها و همچنین برقراری مناسباتی است که نیازهای آن‌ها را برآورده می‌کند (آدامز^۱، ۱۹۹۰: ۲۴). مادری و چگونگی آن یکی از مباحث مطرح در حوزه مطالعات زنان و خانواده است و رشته‌ی بحث را به آنجا می‌برد که: آیا مادری پدیده‌ای طبیعی و سرنوشت‌گریزی و بیولوژیکی برای زنان است؟ و مهم‌تر اینکه آیا رفتار مادری از این‌گزینه‌ها نشأت می‌گیرد؟ و یا رفتار مادری در فضای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی شکل می‌گیرد و تاریخ‌مند است. در رابطه با این موضوع اختلاف‌نظر وجود دارد. عده‌ای فرزندآوری و مراقبت را طبیعت زن دانستند و خواستار توجه اساسی به تفاوت‌های میان زن و مرد شده‌اند (هلد^۲ (۱۹۹۳)، اسمیت^۳ (۲۰۱۳)). چودورو^۴، در همین راستا، رفتار مادری را کارکرد گریزه مادری می‌داند که در طبیعت و بیولوژی انسانی ریشه دارد (چودورو، ۱۹۷۸: ۳۲). از نظر او مادری تمایلی ناخودآگاه در زنان است که احساسی مادرانه را در آن‌ها برمی‌انگیزاند، این احساس مادرانه ناشی از رابطه‌ی مستقیم مادر و دختر در کودکی است که در بزرگسالی بازتولید می‌شود (چودورو، ۱۹۸۱)؛ و بلافرهاردی^۵ (۱۹۹۹) در کتاب «غرایز مادری» مدعی شده است که گریزه مادری به صورت بیولوژیکی در نهاد هر زن وجود دارد. او به نقش هورمون‌های لوسیتوسین و پرولاکتین در وابستگی بین مادر و فرزند اشاره می‌نماید. در مقابل رویکرد اشاره‌شده، در رویکردهای اخیر نسبت به جنسیت، «مادری»، نمودی از ارتباطات است که در فضای تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و حتی نژادی قابل‌تغییر است (گلن^۶، ۱۹۷۴: ۱۲). در همین راستا، بدانتر^۷ (۱۹۸۰) در کتاب

⁵ Blaffer Hrdy

⁶ Glenn

⁷ Badinter

⁸ Sherwin

¹ Adams

² Held

³ Smith

⁴ Chodorow

بررسی تاریخی جامعه ایران نیز نشان می‌دهد که این جامعه نظم‌های جنسیتی و الگوهای ارتباطی متفاوتی را بین زنانگی و مردانگی تجربه کرده و بر اساس نظرات فوق، مفهوم مادرانگی در طول تاریخ این جامعه متغیر بوده است. تا ابتدای قرن بیستم یعنی تا پایان دوران قاجار پدرسالاری سنتی بر جامعه حاکم بوده. در این جامعه مادری نتیجه همسری و رابطه جنسی ست و نقش مادری جز در شیر دادن و برآوردن نیازهای زیستی کودک تعریف نمی‌شود و به دلیل زندگی در خانواده‌های گسترده در آن زمان، مادر به‌تنهایی مراقبت از کودک را بر عهده ندارد و از دیگران نیز در این زمینه کمک می‌گیرد. البته تغییراتی که از پایان دوران قاجار یعنی از دوران مشروطه به بعد شروع می‌شود و در دوران پهلوی اول و دوم و دهه‌ی اول بعد از انقلاب ادامه می‌یابد، نقش مراقبتی مادر از کودک و در واقع مادرانگی را گام به گام تغییر می‌دهد. در طی این دوره توجه به پرورش و تربیت کودکان و همچنین بهداشت و تغذیه آن‌ها اهمیت می‌یابد. فعالان حقوق زنان بعد از مشروطه در زمینه‌ی پرورش کودک، روش‌ها و اصول مراقبت، تغذیه، بهداشت و ... آموزش می‌دادند. بنیان این آموزش‌ها بر آگاه کردن مادران قرار داشت و عمدتاً از طریق نشریات ارائه می‌شد (خسروپناه، ۱۳۸۲: ۹۷). بر اساس این آموزش‌ها مادران باید به تغذیه کودک اهمیت بدهند و برای آن برنامه‌ریزی و زمان‌بندی داشته باشند؛ بایستی برای تندرستی کودک اهمیت زیادی قائل باشند، همچنین بر تربیت کودکان و تحصیل و علم‌آموزی آنان تأکید فراوانی شده است (همان: ۱۰۱-۹۸). پس از آن با پیشرفت پزشکی و بهداشت، رشد جمعیت زیاد می‌شود. از طرفی چون تعداد خانواده‌های گسترده کاهش یافته و نقش مراقبتی

مشروع است. در واقع همان‌طور که کنیبهلر^۱ (۲۰۱۵) نیز معتقد است: رفتار بشر، صد در صد محصول طبیعت است و در عین حال صد در صد محصول تأثیرات جامعه؛ یعنی به همان نسبت که گزینه مادری محصول طبیعت زن است، به همان میزان نیز تحت تأثیر تربیت و عوامل محیطی و رفتاری کسب می‌شود و متأثر از فرهنگ و چگونگی روابط اجتماعی است. بر این اساس، مادر در نگاه زیستی‌اش به وجود زنی که قابلیت باروری دارد و صاحب فرزند شده است گفته می‌شود؛ اما مادرانگی مفهومی اجتماعی - فرهنگی است و شامل تمام ویژگی‌هایی است که جامعه از مفهوم مادر در حافظه اجتماعی خود دارد (گرینلی^۲، ۲۰۱۴: ۱۲۰).

پدرسالاری که به نابرابری قدرت بین دو جنس و کنترل مردان بر زنان اشاره دارد، یک الگوی ارتباطی و نظم جنسیتی بین زنانگی و مردانگی در سراسر جوامع است که از نظر پژوهشگرانی چون آدرین ریچ^۳ و اریک مسه^۴ بر چگونگی مادری کردن اثرگذار است. ریچ در تحلیلی که از نقش زنان و مردان در فرآیند رشد و مراقبت از کودک می‌کند، به تمایز میان «مادری کردن^۵» و «نهاد مادری^۶» می‌رسد. به گفته‌ی او نهاد مادری، پتانسیل مادری کردن (رابطه‌ی بالقوه زنان با قدرت تولیدمثل و با بچه‌ها) را که تحت کنترل مردان باقی خواهد ماند، هدف قرار داده است (ریچ^۷، ۱۹۷۶: ۱۲). در واقع از نظر او پدرسالاری مفهوم مادری را به‌گونه‌ای خاص تعریف می‌کند (فریدمن، ۱۳۸۱: ۱۱۴)؛ و از نظر مسه، رابطه نابرابری که بین دو جنس وجود دارد، واقعه‌ای تاریخی است و همان‌طور که آلن تورن^۸ گفته است، پدرسالاری در هر جامعه‌ای، بر اساس شرایطی که دارد، می‌تواند شکل خاصی بگیرد و مختص آن جامعه شود.

⁵ Motherhood

⁶ Motherhood Institution

⁷ Rich

⁸ Alain Touraine

¹ تاریخ نویس فمینیست فرانسوی متخصص در Knibiehler در نگارش تاریخ زنان و مادری

² Greenlee

³ Adrienne Rich

⁴ Eric mese از شاگردان آلن تورن (فرانسه) و از شاگردان آلن تورن در حوزه جنسیت

دارند؟ در واقع می‌خواهیم بدانیم مفهوم و نقش مادری در جامعه‌ی مورد مطالعه چگونه تعریف می‌شود؟ اگر تغییری از تعریف مادرانگی در حال شکل گرفتن است، این تغییرات چگونه و به چه شکل است و در واقع در کدام فاکتورهای مادری اتفاق افتاده است؟ و همچنین چه بسترها یا شرایطی بر این تغییر تأثیرگذار هستند؟

۲ پیشینه تجربی

از آنجا که یکی از مهم‌ترین کارکردهای خانواده فرزندآوری است و چگونگی ایفای نقش زنان به‌عنوان مادر در این رابطه بسیار تعیین‌کننده است و نحوه‌ی درک آنان از مادربودنشان رابطه‌ی مستقیم با چگونگی ایفای این نقش دارد؛ لذا پژوهش در مورد تجربه‌ی مادری و درک زنان از این تجربه، در حوزه‌ی زن و خانواده از اهمیت بسزایی برخوردار است و محققین بسیاری در این زمینه پژوهش کرده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

- رفعت‌جاه (۱۳۹۶) در پژوهش «زنان جوان و بازتعریف معنا و نقش مادری مطالعه‌ای بر روی مادران ۲۵ تا ۴۰ ساله ساکن شهرری»، تلاش کرده تا معانی و تصور پیشینی زنان از مادری و تجربیات واقعی و تصورات و معانی کنونی آنان در این خصوص را با روش کیفی مورد مطالعه قرار دهد. زنان مورد مطالعه از میان مادران متأهل غیرشاغل جوان ساکن محله دولت‌آباد انتخاب شده‌اند و روش نمونه‌گیری نظری یا مفهومی بوده، از این‌رو دو معیار تحصیلات و گرایش دینی، در نمونه‌گیری لحاظ شده‌اند. فنون گردآوری داده‌ها مصاحبه عمیق و نیمه ساخت‌یافته بوده است. بر اساس یافته‌ها، آنچه در همه مادران مشترک بود تمایل به مادر شدن و باور به ضرورت آمادگی و آموزش برای نقش مادری بود اما مادران تحصیل‌کرده، صرف‌نظر از گرایش دینی‌شان، نگاه انتقادی

مادر از کودک بسیار پررنگ شده و همچنین چگونگی تقسیم کار در خانواده‌ها تغییر کرده است، لذا مفهوم مادری تغییر می‌کند و به شدت برجسته می‌شود و کیفیت مادری طرح و مهم می‌شود. بعد از دهه‌ی اول انقلاب یعنی بعد از جنگ نرخ رشد جمعیت در ایران کم می‌شود و با کاهش تعداد فرزندان بار دیگر معنای مادری تغییر می‌کند و اهمیت به پرورش استعدادهای کودک در کنار مراقبت زیستی او بسیار پررنگ می‌شود. بر این اساس می‌توان گفت تغییرات اجتماعی فرهنگی صورت گرفته در ایران، در راستای تغییرات ایجاد شده در الگوهای ارتباطی، الگوهای مادری را نیز در گروه‌های مختلف زنان متحول کرده است و این تحول خصوصاً در سال‌های اخیر با تغییر الگوی تحصیل و اشتغال در خانواده‌ها و حضور گسترده‌تر زنان در بازار کار و در نتیجه تغییر موقعیت آنان در الگوی روابط اجتماعی، شتاب بیشتری داشته است. این نکته در کنار این واقعیت که خانواده‌های امروز با چالش‌هایی همچون غلبه ارزش‌های فردگرایانه و مادی‌نگر، مصرف‌گرایی، تضاد نقش‌ها، افزایش نرخ طلاق و ... دست‌به‌گریبان هستند، لزوم مطالعات تجربی و میدانی پیرامون مسائل جاری در زندگی روزمره خانواده و مناسبات درون آن، از جمله مطالعه پیرامون موضوع مادری که چگونگی آن بر شرایط خانواده و در نتیجه جامعه اثرگذار است را محرز می‌نماید. بر این اساس مطالعات ژرفانگر پیرامون تجربیات مادری از آن جهت حائز اهمیت است که در بعد نظری به انباشت دانش منجر می‌شود. این دانش که نسبت میان تجربیات موجود از مادری با گفتمان رایج مادری را روشن می‌کند در بعد کاربردی به برنامه‌ریزی‌های واقع‌گرایانه‌تر پیرامون مسائل زنان و خانواده و در نتیجه به بهبود شرایط کمک می‌کند.

با توجه به مطالب مطرح‌شده آنچه در این پژوهش به دنبال آن هستیم این است که در زمان حاضر مادر بودگی در جامعه‌ی مورد مطالعه چگونه است و مادران چه درکی از تجربه‌ی مادری خود

اینکه چگونه درک افراد از این مفاهیم تحت تأثیر زمینه‌های اجتماعی وسیع‌تر و موقعیت خاص افراد شکل می‌گیرد. اطلاعات این پژوهش از طریق مصاحبه عمیق با سی نفر از زنان (اعم از صاحب فرزند و فاقد فرزند) جمع‌آوری شده است. این زنان متعلق به دو نسل می‌باشند: نسل اول متولدین سال‌های ۱۳۳۷ تا ۱۳۴۸ و نسل دوم متولدین ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۷. مصاحبه‌ها با استفاده از کدگذاری نظری تحلیل شده است و نتایج نشان داده است که تعریف زنان از مفهوم مادری در سطح انتزاع در هر سنی و در هر شرایط و با هر ویژگی به‌صورت یکسان است و در تعریف مادری از تعابیر مشترک و بین‌الذهانی استفاده می‌کنند. تمامی نمونه‌ها در اظهارات خود به مفاهیم محوری چون ایثار، نیاز، رسالت، فضیلت، تربیت و رشد اشاره داشته‌اند. اما استراتژی‌های آن‌ها در مواجهه با واقعیت مادری از تفاوت‌هایی برخوردار است. مادران در مواجهه با واقعیت مادری استراتژی‌هایی چون تغییر، ترجیح، تحدید، تعویق و انصراف را برگزیده‌اند.

میرزانژاد (۱۳۸۸) پژوهشی با عنوان «بررسی تجربه مادری در میان زنان جوان (مطالعه موردی شهرستان جویبار)» انجام داده است. روش این پژوهش نظریه‌مبنایی بوده و اطلاعات این پژوهش از طریق مصاحبه عمیق با ۳۰ مادر جوان بین ۲۰ تا ۳۵ سال جمع‌آوری شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که عدم مشارکت پدر، عدم حمایت دولت از زنان شاغل مادر شده و عدم آموزش موردنیاز زنان باردار و فرزنددار، منجر به ایجاد نگاه منفی مادران نسبت به تجربه مادریشان شده است. علاوه بر این شعاری بودن قداست مادری و عدم بیان شدن این قداست در عرصه عمل

به معنای رایج مادری داشته‌اند و در پرداختن به علایق شخصی فعال‌تر عمل می‌کرده‌اند. در مادران تحصیل‌کرده با گرایش دینی بالا، شکاف بین تصور و تجربه مادری از تحصیل‌کرده‌های با گرایش دینی پایین، کمتر بوده با این‌حال در دیدگاه انتقادی به قلت حقوق و کثرت وظایف مادران با آنان مشابه بوده‌اند.

خوشبخت و طیبی (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان «مطالعه‌ی ویژگی‌های مادر از دیدگاه دانشجویان دختر» انجام داده‌اند. در این پژوهش با رویکرد کیفی سه سؤال کلی از شرکت‌کنندگان (۶۰ نفر از دانشجویان) پرسیده و سپس متن پاسخ به هر سؤال به شیوه‌ی تحلیل محتوای کیفی استقرایی بررسی شده است. تحلیل داده‌ها نشان داده که شرکت‌کننده‌ها وقتی ویژگی‌های شاخص مادر خویش را برمی‌شمردند ویژگی‌هایی چون صبوری، ازخودگذشتگی، مهربانی و دلسوزی مادر را مدنظر داشتند؛ اما وقتی به ویژگی‌های خود در آینده در جایگاه مادر اشاره می‌کنند علاوه بر مهربانی و ازخودگذشتگی به خصایصی از جمله آگاهی به مسائل و روش‌های تربیتی، آگاهی از مرز بین اقتدار و محبت، آگاهی از ایجاد فضای مناسب و آرام اشاره می‌کنند. درواقع دانشجویان معتقدند برای مادر شدن بیشتر از اینکه به ویژگی‌های احساسی خاص نیاز داشته باشند به آگاهی‌های خاص درباره‌ی فرزند پروری نیازمندند.

محمدی فشارکی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی مفهوم مادری در بین دو نسل از زنان»، مفهوم مادری از دید زنان ایرانی را با روش نظریه‌مبنایی بررسی کرده است. این تحقیق در پی این پرسش شکل گرفته است که زنان چگونه مادری را معنا می‌کنند و چه درکی از این مفهوم دارند؛ و

گریترونکوور و پرنس جورج کانادا انجام شده بود، بر طبق نظریه روایی، ارزیابی کردند. درحالی‌که بیشتر تحقیقات روایی از زایمان، ماجراهای زنان بالغ و متوسط (از نظر سنی) را منعکس می‌کنند، این پژوهش نشان داد که چگونه ماجراهای نقل‌شده از زایمان توسط مادران کم سن، با روایت‌های گسترده‌تر راجع به بچه‌زایی در سن خیلی پایین و داغ ننگ اجتماعی (استیگما) حاصل از آن، ارتباط دارند. روایت‌های شرکت‌کنندگان، تعامل متقابل و پیچیده‌ای را میان شکل‌گیری هویت، توقعات اجتماعی و مذاکرات و گفتگوهای فضای فیزیکی و اجتماعی روشن کرد. همچنین روایت‌های گفته‌شده با روش‌های مختلفی تأکید کرده‌اند که مادران جوان صاحب صلاحیت، توانا و آگاه هستند. در واقع آن‌ها در روایت‌هایشان خودشان را به‌عنوان کارکنان ارئه می‌کنند که نیت‌ها و رفتارشان را مخالف با رفتارهای قالبی فراگیر و نشانه‌های ننگ‌آور، نشان می‌دهد.

- کانجی و کاهوشاک^۷ (۲۰۱۵) در پژوهش «من کی هستم؟: تغییر هویت مادران، از دست دادن و ایجاد حساسیت پس از خروج از محل کار» به بررسی گزارش‌هایی از مادرانی که پس از مادر شدن مجبور به رها کردن شغل خود و خانه‌نشینی شده‌اند با استفاده از چارچوب نظریه مرزی پرداخته‌اند. جامعه آماری این مطالعه متشکل از زنانی بود که قبلاً در لندن شاغل و مدیر بودند. ادامه تلاش‌ها برای آشتی دادن هویت‌های حرفه‌ای و مادری قبل و

عامل دیگری از نارضایتی زنان نسبت به فرزندآوری بوده است.

- خادم و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهش «سیال بودن مفهوم مادری (یک مطالعه جامعه‌شناختی در مورد مادر شدن در زندگی، تجربه مادران و پدران شاغل در تهران)»، با روش گراند تئوری^۱ و از طریق ۳۱ مصاحبه عمیق با ۱۵ زوج و یک زن مجرد، چهار پدیده‌ی: «گفتمان غالب مادری^۲» و «زنانه بودن مادری^۳» و «اعتقاد به ورای مادری جنسیتی^۴» و «گسست در گفتمان مسلط مادری^۵» را استخراج کردند. دو پدیده اول به زنانه و ذاتی بودن مادری اشاره دارند که در یک زن نهادینه شده است. در صورتی‌که در دو پدیده دوم، مادر بودن یک وظیفه زنانه نیست و بر نوعی تعادل مبتنی بر توافق زوجین دلالت می‌کند. پدیده مرکزی در این پژوهش «تکثر در مفهوم مادری» است که حاکی از نوعی سیالیت در مفهوم مادری است. بنا بر نتایج این پژوهش مادر شدن دیگر به‌عنوان یک وظیفه یک‌طرفه و صرفاً زنانه تلقی نمی‌شود و مردم با کنار گذاشتن گفتمان‌های اصولگرا، عملکرد متفاوتی را دنبال می‌کنند که مبتنی بر تکثرگرایی است. در واقع هرچند بر اساس سنت‌ها بیشتر زوجها هنوز هم مادر بودن را زنانه می‌دانند، اما در عملکرد خود به تعامل و توافق متقابل بین زوجها رسیده‌اند.

- کرسون^۶ و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهش «تحلیل روایت ماجراهای زایمان از مادران جوان»، مصاحبه‌های ۸۱ مادر (در سنین ۲۴-۱۵ سال) را که در ۲۰۱۴-۱۵ در

⁵ "the partition in dominant discourse of mothering"

Carson⁶

⁷ Kanji & Cahusac

¹ Grounded Theory

² "the mothering dominant discourse of mothering"

³ "feminity of mothering"

⁴ "belief in beyond the gender mothering"

که چگونه هویت بالقوه مادر شدن از نظر بیولوژیکی می‌تواند منجر به برتری و برجستگی آنها شود، بنابراین زنان رفتارهایی را اعمال می‌کنند که تلاش می‌کنند هویت بالقوه مادر بودن را به واقعیت تبدیل کنند؛ اما، به دلیل اینکه اختلاف بین هویت بالقوه و واقعی وجود دارد، این زنان تا زمانی که باردار شوند یا تصمیم به متوقف کردن درمان‌های ناباروری بگیرند، عواقب سختی را تجربه می‌کنند. این مطالعه با فهم چگونگی ایجاد، تفسیر و پایداری هویت بالقوه مادر بودن در هنگام تلاش برای رد هویت ناباروری، بینش جدیدی را در مورد روند اجتماعی ناباروری و نظریه هویت ارائه می‌دهد.

روزنبرگ^۳ (۲۰۰۹) در مقاله «گفتگوی مادران از هویتشان: یک پرسشنامه روایتی خلاق» موضوع مادر شدن و گرفتن هویت جدید از طریق مادر شدن را با روش روایی که حاصل تجربه‌های افراد مختلف بود بررسی کرد. در این تحقیق زمینه مطالعه روش‌شناسی پسامدرن است که با استفاده از روایت خلاق به‌عنوان یک ابزار، موضوع را ارزیابی می‌کند. در واقع در این مطالعه نشان می‌دهد که داستان‌نویسی از تجربه‌های شخصی به‌عنوان یک محرک بسیار قوی است که منجر به شناخت، پیشرفت و فهم فردی انسان می‌شود.

بررسی پژوهش‌های آورده شده نشان می‌دهد هرچند مادری به‌عنوان یک مفهوم سیال امکان‌پذیر در مورد چگونگی مادری کردن را در خود مستتر دارد و تحولات اجتماعی - فرهنگی چون امکان تحصیل و اشتغال برای زنان نیز این امکان را محقق ساخته است؛ اما همچنان گفتمان مسلط و الگوهای فراگیر آن ترجیح اجبارگونه‌ی نقش و هویت

بعد از خروج از محل کار نشان می‌دهد که چگونه تغییر هویت یکپارچه برای خروج از محل کار الزامی است. مادران به ویژه در مراحل اولیه پس از خروج از محل کار، به دلیل گم‌شدن هویت حرفه‌ای‌شان هزینه بالایی می‌پردازند. آنها با چنین فقدان با حرکت به عقب و جلو در مرز خانه و محل کار، سعی در کنار آمدن با این موضوع می‌کنند و سرانجام خروج خود از محل کار را به‌عنوان انتخاب صحیح در نظر می‌گیرند.

لانی^۱ و همکاران (۲۰۱۵) در مقاله «مادر شدن: تأثیر مادر بودن بر رشد هویت زنان»، با تجزیه و تحلیل کیفی به بررسی تجربیات زنان از تغییر هویت در روند مادر شدن پرداختند، آنها در طی سی مصاحبه و با استفاده از چارچوب نظریه زمینه‌ای به تجزیه و تحلیل پرداختند. فرآیند تحلیل نتایج گروه‌بندی سه‌گانه‌ای از موضوع نشان داد. مورد اول مربوط به راه‌هایی است که زنان با وجود گنجاندن فرزندانشان در هویت خود و پذیرش هویت جدید، باز هم تا مدتی هویت خود را گم کرده‌اند. مورد دوم که تحت عنوان گسترش هویت است، راه‌هایی‌اند که زنان در تعامل با کودکانشان مرزهای هویتی خود را گسترش می‌دهند. مورد سوم هم به بررسی راه‌هایی می‌پردازد که زنان احساس می‌کنند مادر بودن و روابط نزدیک با فرزندانشان باعث تقویت شخصیت و هویت آنها می‌شود.

لوفتوس^۲ و همکارش (۲۰۱۱) در مقاله «مادری و ناباروری: مشاهده مادری از زاویه ناباروری» با استفاده از صدای ۱۹۶ زن نابارور، ناباروری زنان را از منظر تئوری هویت تحلیل می‌کند. نتایج نشان می‌دهد

³ Rosenberg

¹ Laney

² Loftus

تولیدمثل، گزینه‌ای برای پرورش دیگران دارند؛ این گزینه آن‌ها را برای نقش پراحساس در خانواده (بیانگر) شایسته می‌کند و این نقش پراحساس مستلزم توجه و رسیدگی به نیازهای جسمی و روحی تمامی اعضای خانواده و به‌ویژه تمام فرزندان تحت تکفل است (گرت، ۱۳۸۵: ۱۷). پارسونز معتقد است نظام اجتماع بر اساس تفکیک و تخصص بنا شده و خانواده به‌عنوان خرده نظامی از نظام کل، از همین قانون پیروی می‌کند (روشه، ۱۳۹۴: ۲۲۳). او در بعد اجتماعی مادری، صرف‌نظر از هنجارها، تکالیف و تعهدات مربوط به ایفای این نقش به فواید اجتماعی نقش تربیتی و مراقبتی زنان برای جامعه توجه نموده و از این‌رو به ضرورت پشتیبانی سایر خرده نظام‌ها برای تحقق بهینه این امر تأکید می‌ورزد (بستان، ۱۳۹۰: ۱۵). از نظر پارسونز تأثیر فرهنگ بر نحوه ایفای نقش مادری از سایر خرده نظام‌ها پررنگ‌تر است، زیرا فرهنگ است که از طریق هنجارها، ارزش‌ها و آرمان‌هایی که به کنشگران القا می‌کند برایشان انگیزه و آمادگی کنش مادری را فراهم می‌کند. لذا گذشته از اهمیت بعد فرهنگی مادری در کنترل آن به مثابه یک نظام کنش، نگاه فرهنگی جامعه به مادری و اینکه تا چه حد این نگرش از سوی کنش‌گران درونی شده است بر نحوه ایفای نقش مادری و درعین‌حال معنای مادری تأثیرگذار است (اعزازی، ۱۳۸۰)؛ و اما فمینیسم از اولین جریاناتی است که نگاه طبیعی و بیولوژیک به مادری را زیر سؤال می‌برد و نظریه‌های فمینیستی با رویکردی مبتنی بر نگاه دوم (نگاه جنسیتی و فرهنگی - اجتماعی به مادری) مباحث مربوط به مادری را پیش می‌برند. از دیدگاه فمینیست‌ها تفاوت‌های موجود میان زنان و مردان زائیده محیط اجتماعی است که با اصلاحات اجتماعی از میان خواهد رفت. فمینیست‌های اولیه‌ای چون مری ولستون کرافت^۳ در کتاب خود «احقاق حقوق

مادربودگی را موجب می‌شوند و زنان نسبت به این مسئله و عدم همراهی جامعه (ازجمله خانواده) با آنان در انجام وظایف کثیر مادری انتقاد دارند.

پژوهش حاضر در راستای بسط دانش نظری در مورد چگونگی تجربه مادری و معنایی که این تجربه در زندگی زنان دارد و با توجه به این نکته که این تجربه متأثر از بافت و شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است، درصدد توصیف عمیق درک مادران جوان شهر اراک - به‌عنوان یک کلان‌شهر صنعتی با شرایط زمینه‌ای خاص خود که مطالعه‌ی ژرفانگاری نیز در این مورد در آن صورت نگرفته است - از تجربه‌ی مادریشان است.

۳ چارچوب مفهومی

چارچوب مفهومی پژوهش حاضر - به‌عنوان راهنمای نظری جهت تفسیر و تبیین بیشتر ابعاد موضوع مورد مطالعه یا به‌عبارت‌دیگر ارتقای حساسیت نظری^۱ (استراوس و کوربین^۲ ۱۹۹۸) - بر اساس مفهوم «مادری» تدوین شده است.

مباحث متفاوتی که پیرامون مادری وجود دارد ناشی از این نکته است که تفاوت‌های زن و مرد و نقش‌های محول به آن‌ها، جنسی و بیولوژیکی دیده شود یا جنسیتی و فرهنگی - اجتماعی. هسته‌ی اصلی بحث در نگاه اول که بر روی نقش‌های جنسی و تعیینات بیولوژیکی تأکید می‌کند، این است که تفاوت میان زنان و مردان، طبیعی و بیولوژیکی است و رفتار مادری کارکرد گزینه مادری است که ریشه در طبیعت زنانه دارد؛ اما در نگاه دوم که تفاوت‌های زن و مرد را فرهنگی - اجتماعی می‌بیند، مادری یک نوع مقوله اجتماعی و متأثر از موقعیت محدودشده‌ی زنان است. پارسونز ازجمله نظریه‌پردازانی است که در این زمینه رویکردی مبتنی بر نگاه اول دارد. او با دیدگاهی صرفاً کارکردگرایانه و با تأکید بر بیولوژی بدن زنان به تحلیل نقش زن در خانواده پرداخت. او بر آن است که زنان بنا بر نقش بیولوژیک‌شان در

³ Mary Wollstonecraft

¹ Theoretical Sensitivity

² Strauss, A & Corbin, J

(بستان، ۱۳۹۰: ۵۸). بتی فریدان^۷ در این دهه با انتشار کتاب «رمز و راز زنانه»^۸ کوشید باورهای فرهنگی مرتبط با نقش زنان را به چالش بکشد و نشان دهد که «مادری تمام‌وقت»^۹ که بسیاری از زنان در خانواده‌های طبقه متوسط و مرفه آمریکا بدان مشغول بودند، نه امری طبیعی است و نه برآمده از ماهیت زن. از نظر فریدان پشتیبانی از ارزش‌هایی که مادر (زن) را به فضای خانگی محدود می‌کند ستم بر آنهاست و زنان باید در قلمروهای عمومی اشتغال و سیاست مشارکت داشته باشند تا بتوانند به برابری اجتماعی دست یابند (فریدان، ۱۹۶۳). فمینیست‌های رادیکال نگاهی دوگانه به مادری دارند. از نظر آنان مادری هم منبعی از ارزش‌ها و ویژگی‌های خاص زنان و هم شکلی از سرکوب آنان است که مردسالاری آن را نهادینه کرده است. از آنجایی که مسئله بدن در تحلیل‌های رادیکالی فمینیست‌ها بسیار مهم است، مادری زنان به‌گونه‌ای نشان‌دهنده تسلط مردان بر زنان و با مسائلی مرتبط است که به محدود ساختن فرصت‌های زنان می‌انجامد. برخی از آنها می‌پرسند که چرا بچه‌داری وظیفه مادران به حساب می‌آید و چرا پدران در امر مراقبت از کودکان مسئولیتی بر عهده نمی‌گیرند. به گفته آنان اغلب وظایف والدین در قبال فرزندان در درون مفهوم مادری گنجانده می‌شوند و مفهوم پدری صرفاً از یاری و حمایتی کلی حکایت دارد. آراین‌رو زنانی که از زیر بار مسئولیت مادری شانه خالی می‌کنند، درنهایت باید عذرخواهی یا احساس گناه یا سرخوردگی کنند (بستان، ۱۳۹۰: ۷۹). از شخصیت‌های برجسته فمینیسم‌های رادیکال می‌توان از شولامیت فایرستون^{۱۱} (۱۹۷۰)، آن

زنان^۱، ویرجینا وولف^۲ (۱۹۲۹) در کتاب «اتاقی برای خود»^۳، جان استوارت میل^۴ در کتاب «انقیاد زنان»^۵ و سیمون دوبوار^۶ در کتاب «جنس دوم»^۷، به فرو کاستن نقش زن به مادری انتقاد کردند. دوبوار با اتکا بر فلسفه آگزیستانسیالیستی خود مبتنی بر آزاد و مسئول بودن انسان، معتقد است زن و هویت زنانه توسط ذهنیت مردانه قالب‌ریزی شده و قالب مادری که بر ساخته مردان است سبب اسارت زنان شده است (زاهدی فر، ۱۳۸۵: ۸۹). از نظر دوبوار هویت زنان به مثابه **دیگری** و بیگانگی زنان تا حدودی ناشی از تن و قابلیت تولیدمثل آنها و تا حدودی ناشی از تقسیم تاریخی کار است که به خاطر زایمان و بچه‌داری به آنها تحمیل می‌شود. به اعتقاد دوبوار بارداری انگیزه‌ای است برای زنان که به طور انفعالی درباره واقعیت وجود خویش بیندیشند. او با تأکید بر تفاوت‌های زیستی بین زنان و مردان استدلال می‌کند که تفاوت اساسی بین زن و مرد در تولیدمثل ریشه دارد اما این‌که به این تفاوت‌ها چقدر ارزش بدهیم به خود ما به‌عنوان موجودات اجتماعی بستگی دارد. دوبوار زنان را فرامی‌خواند تا با استفاده از خردورزی، استقلال و خود سالاری عاطفی از روابط کنش‌پذیر فرودستانه با مردان بگریزند (دوبوار، ۱۳۸۰: ۳۸۹-۳۸۷)؛ اما پس از موج دوم فمینیسم پس از دهه ۱۹۶۰ بود که تمرکز بر نقش مادری زنان به بخشی مهم از اندیشه فمینیستی تبدیل شد. آنها معتقد بودند که تجربه مادری در طول تاریخ از سوی فرهنگ پدرسالار تعریف و تبیین شده است (اوکلی، ۱۹۷۶). فمینیسم لیبرال در این دهه عمومیت بیشتری پیدا کرد. فمینیست‌های لیبرال تقدس نقش مادری را ساختگی و عاملی مهم در پیدایش مشکلات مربوط به این نقش برای زنان به شمار می‌آورند

⁷ The Second Sex

⁸ Betty Friedan

⁹ The Feminine Mystique

¹⁰ full-time mother

¹¹ Shulamith Firestone

¹ The Vindication of the Rights of Woman

² Virginia Woolf

³ The Room of her Own

⁴ John Stuart Mill

⁵ The Subjection of women

⁶ Simone de Beauvoir

فرض مفهوم واحد از تجربه‌ی مادری را بر اساس ارتباط مادر بودن با ساختارهای جنسیتی، قومی، اجتماعی و اقتصادی زیر سؤال برد و بسیاری از پژوهش‌ها را به سمت تبعیض‌هایی که نسبت به مادران روا می‌رود سوق داد. فمینیسم‌های سده‌ی جدید میلادی نیز همچنان به مسأله‌ی مادری توجه نشان دادند. آن‌ها با ایده‌آلهایی که همچنان درصددند مادری را در قالب نهاد پدرسالارانه قرار دهند مبارزه کردند. از جمله اندریا اورایلی^۶ (۲۰۰۴) با طرح «مادری توانمندانه»^۷ بحث مادری از موضع عاملیت، اقتدار، اعتبار و اختیار را پیش کشید. به بیان اورایلی «مادران باید توانمندانه، با پرسشگری و نکته‌سنجی به فعالیت‌های مادری خود نگریده، آگاهانه آن را بازتعریف کنند و فعالانه به کار مادری^۸ که متأثر از بستر اجتماعی و سیاسی است، بپردازند تا به این ترتیب بتوانند تغییرات اجتماعی را ممکن کنند (اورایلی، ۲۰۰۴). در واقع مادری توانمندانه رویکردی است که در تقابل با تعاریف پدرسالارانه، درصدد ارائه موضعی متفاوت از مادری است که بر قدرت زنان به‌عنوان مادری عامل تأکید کرده است. با توجه به مباحث مطرح‌شده، مادری به‌عنوان یک پایگاه اجتماعی تحت تأثیر بافت جوامع گوناگون در دوره‌های تاریخی متحول شده است و چگونگی ایفای نقش مادری را نیز متحول کرده است. بر این اساس می‌توان گفت مادران در جوامع و مقاطع تاریخی مختلف تجربه‌ی متفاوتی از مادری داشته‌اند. به عبارتی تجربه زیسته‌ی زنان از مادری از عناصری چون قراردادهای اجتماعی، باورها و سنت‌ها، تعلق‌های گروهی، کنش‌های آگاهانه‌ی آنان و ... متأثر است، و طبیعتاً این اثر در تنوع نتایج حاصل از واکاوی این تجربه در جوامع مختلف نمایان می‌شود.

اوکلی^۱ (۱۹۷۶) و آدرین ریچ^۲ (۱۹۷۶) نام برد. به زعم ریچ اگر مسؤولیت بارداری و زایمان به زنان واگذار شود این تجربیات می‌تواند به جای حالت منفعل کنونی شکلی فعال و زنده به خود بگیرد، در آن صورت زن منفعلانه به انتظار رسیدن زمان زایمان نمی‌نشیند بلکه فعالانه آن را هدایت می‌کند و مهار لذت‌ها و دردهای آن را بار دیگر به دست خواهد گرفت (تانگ، ۱۳۸۷: ۱۳۴). او به رویکرد ضدیت با مادری زیستی بین برخی فمینیست‌ها از جمله فایرستون و اوکلی انتقاد می‌کند و تلاش می‌کند با تفاوت قائل شدن میان «مادری کردن»^۳ و «مادربودگی»^۴، مفهوم مادری را از چنگال پدرسالاری برهاند (ریچ، ۱۹۷۶). از نظر ریچ مادری به‌عنوان تجربه در بدن زن محصور است و تحت نظارت فرهنگ و زبان نیست و به‌طور مستقیم برای زنان قابل حصول است، اما مادری به‌عنوان نهاد این اطمینان را حاصل می‌کند که همه ظرفیت‌ها و همه انسان‌ها تحت کنترل مردان باشند. به نظر او به همین دلیل در فرهنگ‌های پدرسالارانه مادری و زنانگی در کنار هم در نظر گرفته می‌شوند و هویت مادری امری طبیعی تلقی می‌شود که مساوی زنانگی است. ریچ معتقد است که این دو معنا با هم مرتبط هستند، به صورتی که یکی به شدت بر دیگری تحمیل شده است و دیگری را می‌پوشاند.

در دهه ۱۹۹۰ نیز جریان جدیدی توسط فمینیست‌های جوانی با گرایش‌های قومی، طبقاتی متفاوت شکل گرفت که موج سوم فمینیسم را تشکیل داد. مک دانل^۵ (۲۰۰۷)، پگی اورنشتاین^۶ (۲۰۰۸)، ربکا واکر^۷ (۲۰۰۷) به این گروه تعلق دارند. تمرکز این فمینیست‌ها بر بحث آزادی در انتخاب» خلاصه می‌شود. انتخاب استفاده از توانایی باروری و عدم پیروی از راه‌های مرسوم و سنتی مادری راه مقبول و موردنظر آن‌هاست. موج سوم فمینیست

⁶ Peggy Orenstein

⁷ Rebecca Walker

⁸ Andrea O'Reilly

⁹ empowered mothering

¹⁰ motherwork

¹ Ann Oakley

² Adrienne Rich

³ mothering

⁴ motherhood

⁵ McDonnell

۴ روش تحقیق

پژوهش حاضر که به بررسی درک و تجربه مادران جوان (۲۰ تا ۴۵ ساله) شهر اراک در مورد مادر بودنشان پرداخته است، در رویکرد کیفی^۱ و به روش پدیدارشناسی^۲ انجام شده است. در رویکرد کیفی طبق نظر نورمن بلیکی (۱۳۹۷) پژوهشگران پدیده‌ها را در موقعیت‌های طبیعی آن‌ها مطالعه می‌کنند و می‌کوشند پدیده‌ها را برحسب معناهایی که مردم به آن‌ها می‌دهند مفهوم‌سازی یا تفسیر کنند (گال، بورگ و گال^۳، ۱۳۹۴). سؤال کلی در پدیدارشناسی این است که مفهوم، ساختار و اساس تجربه موجود در مورد یک پدیده برای شخص یا گروه مورد نظر چیست و واقعیت ذهنی هر فرد چگونه در معنی‌دار کردن تجربیات به کار می‌رود (توحیدی اردهایی و حیدری زاده، ۱۳۹۰: ۲۰۱).

۴/۱ ابزارهای پژوهش و جمعیت مورد مطالعه

در این تحقیق محققین پس از طراحی سؤالات، یک نشست گروهی با ده نفر از مادران جوان شهر اراک در کانون فرهنگی اجتماعی بانوان این شهر ترتیب دادند و از طریق این مطالعه اکتشافی^۴ آشنایی اجمالی و اولیه، با میدان مورد مطالعه و زوایای مختلف موضوع پیدا کردند؛ بر این اساس در ادامه امکان تصحیح تحقیق فراهم شد و سؤالات به‌دقت مورد بررسی قرار گرفت. به منظور گردآوری داده‌ها از مصاحبه‌های عمیق فردی که به‌طور میانگین بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه طول کشیده‌اند استفاده شده است. جامعه‌ی مورد مطالعه این تحقیق کلیه‌ی مادران جوان بین ۲۰ تا ۴۵ سال شهر اراک است. در واقع جامعه‌ی مورد مطالعه افرادی‌اند که در زمینه‌ی موضوع مطالعه، تجربه زیسته دارند چرا که در رویکرد پدیدارشناختی برای گردآوری داده‌ها لازم است محقق به مصاحبه عمیق با افرادی بپردازد که

«به‌طور مستقیم» پدیده مورد نظر را تجربه کرده‌اند، یعنی دارای «تجربه زیسته»^۵ باشند که در تقابل با تجربه دست دوم است (محمدپور، ۱۳۹۸: ۳۵۹). سؤالات اساسی که از مصاحبه‌شوندگان پرسیده شده عبارت‌اند از اینکه: مادری از نظر آنان چه معنایی دارد؟ این سؤال باهدف توصیف تجربه‌ی مادری از آنان پرسیده شد. پرسش دوم در رابطه با شرایط یا بسترهای مؤثر بر شکل‌گیری این تجربه از نظر آنان بود، طرح چنین پرسش‌هایی به توصیف زمینه‌ای و ساختاری تجربه‌ها انجامید و سرانجام به فهمی از تجربه‌های مشترک زنان رسید. مصاحبه‌ها در سال ۱۳۹۸ و در بازه زمانی شش‌ماهه جمع‌آوری شده‌اند. زمان و محل مصاحبه متغیر بوده و با رعایت آسایش شرکت‌کنندگان تنظیم شده است. با رضایت شرکت‌کنندگان، مصاحبه‌ها ضبط و سپس مکتوب شد تا در مرحله بعد مورد تحلیل قرار بگیرد.

۴/۲ شیوه نمونه‌گیری

نمونه‌گیری در این تحقیق از نوع نمونه‌گیری معیار-محور یا هدفمند است. چرا که در تحقیق پدیدارشناسی از راهبرد نمونه‌گیری هدفمند یا معیار-محور جهت گزینش نمونه‌ها و واحدهای مورد نظر (تجربه‌های زیسته) استفاده می‌شود. در این روش نمونه‌گیری، تعداد افراد مورد مصاحبه یا به‌عبارت‌دیگر حجم نمونه به اشباع نظری^۶ بستگی دارد یعنی حجم نمونه تا آنجا پیش می‌رود که داده‌ها کامل شوند و اشباع داده‌ها حاصل شود، به این معنا که نکات جدیدی از مصاحبه‌های بعدی به دست نیاید. علاوه بر معیار سن، معیار میزان تحصیلات (دانشگاه رفته و دانشگاه نرفته) و معیار اشتغال نیز از جمله معیارهایی بوده‌اند که سعی شد در تنوع دادن به نمونه‌های انتخابی مورد توجه قرار گیرند. در این تحقیق اشباع نظری بعد از ۲۴ مورد مصاحبه عمیق با مادران ۲۰ تا ۴۵ ساله ساکن شهر اراک حاصل شده است.

⁴ Exploratory study

⁵ Lived Experience

⁶ Theoretical saturation

¹ qualitative research

² phenomenology

³ Gall, Borg, Gall

۵ روش تحلیل داده‌ها

در این پژوهش برای تحلیل داده‌ها از روش کولایزی^۶ (۱۹۷۸) که موستاکاس (۱۹۹۴) نیز آن را تشریح کرده، کمک گرفته شده است. بر این اساس تحلیل مصاحبه‌ها شامل گام‌های زیر بود: نخست تجربه شخصی خود از پدیده مورد مطالعه مطرح شد (اپوخه^۷ یا کنارگذاری)، سپس دست‌نوشته مصاحبه‌ها برای برگرفتن برداشتی کلی از آن‌ها چند بار مطالعه شد تا عبارات یا جملات مهمی که مستقیماً به تجربه‌ی مادری مربوط بودند، شناسایی شوند؛ بر این اساس فهرستی از اظهارات مهم^۸ تهیه شد تا تجربه موضوع توسط افراد مورد مطالعه روشن شود (افق‌سازی^۹). در مرحله‌ی بعد صورت‌بندی این معانی و خوشه‌بندی آن‌ها در قالب مضامین مشترک میان همه‌ی مشارکت‌کنندگان انجام شد؛ در واقع اظهارات مهم در قالب واحدهای اطلاعاتی بزرگ‌تر به نام واحدهای معنایی^{۱۰} یا مضمون، دسته‌بندی و توصیف شد. در ادامه، توصیفی زمینه‌ای^{۱۱}، توصیفی ساختاری^{۱۲} از تجربه‌های مصاحبه‌شوندگان (چگونگی تجربه آنان بر اساس شرایط، وضعیت‌ها و بافت) و ترکیبی از توضیحات متنی و ساختاری برای نشان دادن ذات فراگیر آن تجربه ارائه شد (کرسول، ۱۳۹۶: ۸۲ و ۱۱۵).

برای اعتبار‌سنجی یافته‌ها نیز از دو استراتژی استفاده شد: ۱. تطبیق توسط اعضا: که در آن پژوهشگر از دیدگاه مشارکت‌کنندگان برای برقرار ساختن اطمینان‌پذیری یافته‌ها و تفاسیر استفاده می‌کند (کرسول^۲، ۱۳۹۶: ۲۵۵). محقق در این تحقیق، ضمن درگیر بودن کامل با موضوع در تمام مصاحبه‌ها و ایجاد ارتباط خوب با مشارکت‌کنندگان در تحقیق، در پایان هر مصاحبه، درون‌مایه‌های مرتبط با درک مادران از تجربه‌ی مادری‌شان را (که از مصاحبه استخراج شد) به شرکت‌کننده بازخورد داده تا از درستی آن مطمئن و در صورت هرگونه مغایرت، اصلاح شود که این امر به اعتبار درونی^۳ نتایج تحقیق کمک کرد. ۲. بررسی همکار^۴: نوعی کنترل بیرونی بر فرآیند پژوهش است. کرسول این نقش را همانند نقش «منتقد مدافع»^۵ می‌داند؛ فردی که با پژوهشگر صادق است و سؤال‌های چالش‌برانگیزی در مورد روش‌ها، معانی و تفاسیر ارائه می‌کند. (همان: ۲۵۴) در این پژوهش، نظرات یکی از اساتید و یکی از هم‌دوره‌های پژوهشگر (دانشجویان دکتری)، در مورد فرآیند تحلیل مورد استفاده قرار گرفت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

⁷ Epoche

⁸ significant statements

⁹ Horzenalition

¹⁰ Meaning units

¹¹ Textural description

¹² Structural description

¹ Member Checking

² Creswell

³ Internal validity or Gredibility

⁴ Peer debriefing

⁵ Devils advocate

⁶ colaizzi

جدول ۱ توصیف ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان

شماره	اسم	سن	تحصیلات	شغل	تعداد فرزند	سن فرزند
۱	نصیبه	۳۳	فوق‌دیپلم	خانه‌دار	۱	۱۳ ساله
۲	مهديه	۳۲	دیپلم	خانه‌دار	۱	۶ ساله
۳	زهرا	۳۶	لیسانس	کار پاره‌وقت (در کانون بانوان)	۱	۶ ساله
۴	اسکندری	۳۲	لیسانس	خانه‌دار (قبلاً شاغل در مهدکودک)	۲	۵ ساله و ۱۲ ساله
۵	سمیه	۲۶	دیپلم	خانه‌دار	۲	۶ ساله و ۳ ساله
۶	مژگان	۳۲	لیسانس	خانه‌دار (قبلاً شاغل در کارخانه هیپکو)	۱	۱۴ ساله
۷	فراهانی	۳۹	دیپلم	کار پاره‌وقت (در مهدکودک)	۲	۱۸ ساله و ۷ ساله
۸	نسا	۳۳	لیسانس	خانه‌دار	۱	۵ ساله
۹	ماندانا	۴۲	لیسانس	شاغل (پرستار)	۲	۱۶ ساله و ۱۴ ساله
۱۰	سودابه	۳۹	لیسانس	شاغل (تکنسین اتاق عمل)	۱	۱۳ ساله
۱۱	فاطمه	۴۰	فوق‌لیسانس	شاغل (دبیر)	۱	۱۲ ساله
۱۲	شیوا	۲۸	لیسانس	خانه‌دار	۱	۴ ساله
۱۳	مریم	۳۶	دیپلم	خانه‌دار	۳	۱۷ ساله و ۱۴ ساله و ۱۰ ساله
۱۴	فاطمه	۳۲	لیسانس	شاغل (کارمند بانک)	۲	۹ ساله و ۵ ساله
۱۵	آزاده	۳۴	دیپلم	خانه‌دار	۱	۱۱ ساله
۱۶	میینا	۲۸	دیپلم	خانه‌دار	۲	۹ ساله و ۵ ساله
۱۷	رضوان	۲۹	فوق‌لیسانس	شاغل (کارمند اداره دارایی)	۱	۶ ساله
۱۸	مریم	۳۳	فوق‌لیسانس	خانه‌دار	۲	۹ ساله و ۵ ساله
۱۹	راضیه	۴۱	دیپلم	خانه‌دار	۳	۲۱ ساله و ۱۹ ساله و ۱۳ ساله
۲۰	مائده	۲۶	لیسانس	خانه‌دار	۱	۵ ساله
۲۱	شیرین	۳۷	فوق‌دیپلم	خانه‌دار	۲	۱۵ ساله و ۱۰ ساله
۲۲	مریم	۳۹	فوق‌لیسانس	شاغل (کارمند اداره ارشاد)	۲	۱۴ ساله و ۹ ساله
۲۳	اکرم	۳۵	لیسانس	شاغل (پرستار)	۲	۱۲ ساله و ۸ ساله
۲۴	معصومه	۳۸	لیسانس	شاغل (معلم)	۲	۱۳ ساله و ۹ ساله

۵٫۱ یافته‌های تحقیق

مطالعه پدیدارشناسانه معنای تجارب زیسته افراد متعدد از یک مفهوم یا پدیده را توصیف می‌کند. درواقع پدیدارشناسان اشتراکات مشارکت‌کنندگان در تجربه یک پدیده را مدنظر قرار می‌دهند. پدیدارشناسی داده‌ها را از افرادی که آن پدیده را تجربه کرده‌اند گردآوری می‌کند و توصیفی ترکیبی از ذات مشترک آن تجربه برای همه افراد ارائه می‌دهد.

این توصیف شامل «آنچه» آن‌ها تجربه کرده‌اند و «چگونگی» تجربه آن‌ها می‌شود. (موستاکاس، ۱۹۹۴ برگرفته از کرسول، ۱۳۹۶: ۸۰-۷۹) بر این اساس ما در توصیف پدیده مادری، طبق گفته‌های پاسخگویان و با نهایت تلاش در عدم دخالت ذهنیات فردی خودمان، مشترکات تجربه‌های مادران مصاحبه‌شونده را استخراج کردیم و به مقولات زیر رسیدیم:

جدول ۲ مقولات اصلی و خرده مقولات استخراج شده از تجربه زیسته بازگو شده توسط مصاحبه‌شوندگان

مقولات اصلی	خرده مقولات	نمونه مفاهیم
	مادری همدلانه	- همراه و هم‌صحبت بودن با فرزند (رفاقت) - همبازی بودن با فرزند
بازاندیشی	مادری جبرانی	- جبران کمبودهای خود مادر - تک‌ساحتی نبودن زندگی فرزند
	مادری آگاهانه	- مادری به‌مثابه یک ارزش (فداکاری، گذشت) - آگاهی از احساس و مسؤولیت‌های مادری (در مقابل مادری وظیفه‌ای)
	مادری رقابتی	- رقابت در عقب‌نماندن فرزند از همسالانش - مادری برنامه‌ریزی‌شده به‌مثابه یک توانایی
	مادری به معنای برنامه‌ریزی	- مادری برنامه‌ریزی‌شده به‌مثابه جبرانی برای تمام‌وقت نبودن مادری
	خلق فراغت	- زمانی برای ورزش کردن - زمانی برای پیگیری علائق (کلاس آموزشی رفتن)
هویت‌یابی	تلاش برای ایجاد یا گسترش شبکه‌های ارتباطی	- خروج از منزل و حضور در اجتماع - عضویت در گروه‌ها - به‌روز بودن و تبادل اطلاعات
فشار اجتماعی	فقدان نهادهای حمایتی مادر مسئول اصلی در قبال فرزند	- کمبود مهدکودک‌ها و محیط‌های استاندارد برای نگهداری کودک - انتظار جامعه و اطرافیان از مادر در قبال فرزند - نگرانی مادر بابت فرزند

۶ بازاندیشی^۱

یکی از مقولات کلیدی که در این تحقیق به دست آمد «بازاندیشی» ای است که مادران امروز در مورد چگونگی مادری‌شان دارند. از نظر گیدنز بازاندیشی مشخصه کلیدی جوامع مدرن است. از نظر او در جوامع پیشامدرن غالباً «سنت» رفتار روزمره را هدایت می‌کرد؛ یعنی مرجعیت اعمال پیشین

تعیین‌کننده رفتار بود. درحالی‌که در جوامع مدرن اعمال اجتماعی پیوسته در پرتو اطلاعات جدید مورد بازبینی قرار می‌گیرند. در حقیقت، فرایند مستمر بازاندیشی یا تولید دانش درباره فرایندهای اجتماعی، در حوزه‌های اجتماعی بیش‌تری (از خانواده گرفته تا آموزش و پرورش، رفاه اجتماعی و حکومت) به جزء نهادینه‌شده عمل اجتماعی بدل شده است (سیدمن، ۱۳۹۰: ۱۹۳). درواقع دوره کنونی

¹ Rethink

دارای تک‌فرزند، به این همدلی با تأکید بیشتری اشاره می‌کردند.

برای بچه‌ها همراه و همراز باید باشه تو خونه. دختر من با اینکه دیگه بچه نیست و تقریباً نوجوانه، خیلی دوست داره باهاش بازی کنیم، حتی یه نقشی که خیلی معمولی هست باهاش بازی کنیم. البته دختر من تنه‌است. شاید اگر یه همبازی توی خونه داشت لازم نبود من باهاش بازی کنم، ولی الان مجبورم. یا اگه دختر من یه خواهر داشت شاید خیلی راحت تر بود رازهاشو به اون بگه. البته نه اینکه من ندونم (با تأکید)، اما شاید با اون راحت تر بود؛ اما حالا می‌گه مامان می‌خوام یه چیزی بگم ناراحت نشی. (کد ۶)

همبازی دخترم بیشتر خودمم، یه وقتیایی دختر همسایه میاد و دختر من میره خونه اونا اما مگه چقدر، خودم بیشتر همبازیشم، عروسک بازی و خاله بازی و منچ بازی (خنده آرام) و همه چیز دیگه، کارتونم باهاش میبینم، می‌دونم همه جوره پایه ام، می‌خوام تنه‌بیشو حس نکنه. (کد ۲)

۶٫۲ مادری جبرانی

مادری جبرانی برای اشاره به بازاندیشی در کنش مادری، به منظور جبران کمبودهای خودِ مادر و تک‌ساختی نبودن زندگی فرزند، به کار رفته است. یکی از مواردی که اکثر مادران مصاحبه‌شونده به آن اشاره داشتند این نکته بود که نمی‌خواهند کمبودها و مشکلات زندگی خودشان (چه در کودکی چه بزرگسالی) در زندگی فرزندشان تکرار شود. یکی از مواردی که به کرات در نمونه‌ها به آن اشاره شد «تک‌ساختی» بودن زندگی مادران بود؛ اکثر آن‌ها درس خواندن را تنها بعد از زندگی‌شان در کودکی می‌دانستند و این چیزی بود که آن‌ها نمی‌خواستند برای فرزندانشان تکرار شود.

بچه هام رو میارم کلاس نقاشی، کلاس ورزش، چون ما رو از این کلاس‌ها نمی‌بردن. دلم می‌خواد

فرصت‌های بی‌نظیری در اختیار افراد می‌گذارد، در این دوره بسیار بیش‌تر از گذشته به انواع و اقسام اطلاعات درباره جهان و یکدیگر دسترسی داریم. این اطلاعات کمک می‌کنند تا درباره علل و پیامدهای کنش‌هایمان تأمل کنیم (جلایی پور و محمدی، ۱۳۸۸: ۳۷۴). در واقع چگونه مادری کردنِ مادران پیشین، حتی مادر نسل قبل یعنی مادر خودِ این مادران، تعیین‌کننده‌ی چگونگی مادری کردنِ مادران امروز نیست. مادران امروز به واسطه انواع و اقسام اطلاعاتی که دنیای مدرن با شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطی گسترده‌اش در اختیارشان قرار داده، در مورد چگونگی مادری‌شان بازبینی می‌کنند و پیامدهای آن را می‌سنجند. بازاندیشی در مورد چگونگی مادری در بین مادران امروز، طیف وسیعی را دربرمی‌گیرد: از بازاندیشی در چگونگی رفتار با فرزند تا تلاش برای جلوگیری از تکرار کمبودهای زندگی خود در زندگی فرزند و از بازبینی در توانایی‌های خود و تلاش در نمایش این توانایی‌ها و از آگاهی از احساسات مادری تا برنامه‌ریزی برای ایفای درست‌تر نقش مادری.

۶٫۱ مادری همدلانه

همدلی، همان‌طور که از نظرات دانیل لرنر^۱ نیز برمی‌آید، نوعی آمادگی روانی برای پذیرش موقعیت جدید است. بر این اساس مادری که رفتاری همدلانه با فرزند خود دارد، در واقع با آمادگی روانی، موقعیت خود (نقش مادری) را می‌پذیرد و سعی در همراهی آگاهانه فرزند خود دارد. اکثر مادران این تحقیق با مفاهیمی چون: همراز و هم‌صحبت بودن، همبازی بودن و رفاقت داشتن به همدلی با فرزندانشان اشاره کردند. مادرانی که فرزندانشان بزرگ‌تر بود (بالای ۹ تا ۱۰ سال) این همدلی را در هم‌صحبت و همراز بودن و دوستی و رفاقت با فرزندانشان می‌دیدند و مادران صاحب فرزندان کوچک‌تر این همدلی را در همبازی بودن با فرزندانشان می‌دیدند. در نمونه‌های این تحقیق، مادران تحصیل‌کرده‌ی غیر شاغل خصوصاً مادران

^۱ از نظریه پردازان رویکرد نوسازی در Daniel Lerner جامعه‌شناسی توسعه

۶٫۴ مادری رقابتی

اکثر مادران مصاحبه‌شونده از عقب ماندن فرزندشان از همسالانش نگران بودند و یکی از دلایل کارهایی را که برای فرزندشان می‌کردند، تلاش برای عقب نماندن آن‌ها از بچه‌های دیگر چه در زمان حال و چه در آینده می‌دانستند.

درسته مُد شده بچه‌ها رو کلاسای جورواجور بیاری اما واقعاً اگر نیاری عقب می‌مونه از بقیه. (کد ۴)

من فکر می‌کنم باید در حد توانم اقلأً برای بچه‌ام کم نذارم، واقعاً الآن خیلی رقابت‌ها زیاد شده اگه برای بچه کم بذاری عقب می‌مونه، کم میاره. (کد ۵)

۶٫۵ مادری به معنای برنامه‌ریزی

«مادری به معنای برنامه‌ریزی» مقوله‌ای است که به تقلید از بورديو آورده شده؛ بورديو «میزبانی به معنای برنامه‌ریزی برای زن شاغل امروزی» را طرح می‌کند. از نظر بورديو زنی که بیش‌تر زندگی‌اش را بیرون از خانه می‌گذراند، ناچار است غیبت خود را با برخورداری از هوش و استعداد های مخصوص علوم خانه‌داری جبران کند. مهم‌تر از همه این است که در خانه او هیچ نشانه‌ای از غیبت او به چشم نخورد؛ او دفترچه یادداشتی در دست می‌گیرد و همه چیز را پیشاپیش برنامه‌ریزی می‌کند. او همه مزیت‌های صرفه‌جویی در وقت را که ویژگی روش‌های مدرن است خوب می‌داند. زن شاغل امروزی که متخصص طراحی استراتژی‌های میزبانی و پذیرایی است، جذابیت را با لیاقت و کارآیی ترکیب می‌کند تا این تصور را در همه مهمانان ایجاد کند که او صد درصد وقف خانه و کاشانه خویش است. (بورديو، ۱۳۹۰: ۴۴۲-۴۴۳)

بر اساس داده‌ها «مادری به معنای برنامه‌ریزی» که به اقتباس از بورديو آورده شده، در دو مفهوم جداگانه و برای دو گروه جداگانه از مادران قابل طرح است: ۱) مادری برنامه‌ریزی‌شده به مثابه یک توانایی. این مفهوم بیشتر از مصاحبه با مادران

بچه‌ها بیان. من خودم شلخته بودم (با خنده) ولی نمی‌خوام بچه‌ها باشن. (کد ۴)

دلم می‌خواد خودم رو در قالب بچه‌ها، خصوصاً دخترم، توضیح بدم. (کد ۱۳)

ما فقط باید درس می‌خوندیم، هیچ لذتی از بچگی‌مون نبردیم. (کد ۲۲)

۶٫۳ مادری آگاهانه

«مادری آگاهانه» در این پژوهش برای اشاره به آگاهی مادران امروز از احساسات مادرانه‌شان و همچنین وظایفی که در قالب نقش مادری به آن‌ها محول شده، به کار رفته است. اکثریت مادران نمونه‌ی تحقیق ما، گرچه در ابتدای مصاحبه، نظرشان در مورد معنای مادر بودن را با کلماتی نظیر «عشق»، «فداکاری»، «ازخودگذشتن» و ... شروع می‌کردند؛ اما نکته‌ای که وجود داشت این بود که آن‌ها باوجود توصیف مادری با چنین کلمات مقدس‌گونه و ارزشی، نگاهی وظیفه‌ای به مادری نداشتند و آگاهانه آن را احساس، و به آن عمل می‌کردند.

به نظر من مادری اولین حسش اینه که یه عشق رو درک می‌کنی. عشقی که تا حالا نداشتیش؛ با اینکه مادری خیلی کار سخت و عذاب‌آوریه، بارداری و زایمان و بعدش هم کلاً خدمت‌رسانی به بچه، ولی یه عشقی هم داری که مثل هیچی نیست. تجربه‌ی موجودی که از تو به وجود آمده، بزرگش می‌کنی، خودت دوباره باهاش بچگی می‌کنی. (کد ۱۸)

چیزی که می‌تونم بگم گذشت هست. من شاید خیلی‌ها رو نتونم به خاطر اشتباهاتشون ببخشم اما بچه‌ها رو هر اشتباهی هم که کرده باشن می‌بخشمشون. خیلی حس‌های خوب با بچه تجربه می‌شه. قشنگ دیدن با بچه تجربه می‌شه. مثلاً از راه رفتن بچه لذت می‌بری، از غذا خوردنش. اینا رو شاید کس دیگه‌ای نبینه اما مادر اینا رو لحظه به لحظه می‌بینه و شیرینی‌شو احساس می‌کنه. (کد ۹)

ببرمش. خلاصه که یا سر کاریم یا باید تو خونه بدوییم. (کد ۱۰)

من هرروز صبح زود میرم سرکار، وقتی میام واقعاً داغونم از خستگی؛ اما بالاخره بچه‌ها هم مادر می‌خوان، دخترم (فرزند دوم) که صبح‌ها تا ظهر پیش مادرم یا مادرشوهرم هست، وقتی خونه‌ام همش به من چسبیده یا می‌خواد باهاش بازی کنم یا میگه بیا بشین با من کارتون ببین. کارای مدرسه ی پسرمن که هست، کارای آشپزی و آماده کردن غذا برای هر کدومم با خودمه؛ جوری برنامه‌ریزی می‌کنم که از پس همه‌ی اینت بریام، دلم نمی‌خواد سر کار رفتنم به بچه هام لطمه بزنه. البته یه خانمی هفته‌ای یه بار میاد برای کارای خونه، همسرمن کمک می‌کنه، خرید می‌کنه، با بچه‌ها بازی می‌کنه، اما باز هم من مادرم، سعی می‌کنم همه چیزو جوری تنظیم کنم که بچه هام احساس کمبود نکنن. البته سعی می‌کنم، نمی‌دونم می‌تونم یا نه باید از بچه هام پرسید (بالا انداختن شانه‌ها همراه با لبخند). (کد ۱۴)

۷ هویت‌یابی^۱

یکی دیگر از مقولات اصلی که در این تحقیق به دست آمد «هویت‌یابی» است. هویت‌یابی اشاره به این نکته دارد که مادران در جریان کنش مادری درصدد کسب بسته‌های جدید هویتی نیز هستند. خلق فراغت و تلاش برای ایجاد یا گسترش شبکه‌های ارتباطی، دو خرده مقوله‌ی به‌دست‌آمده در ارتباط با هویت‌یابی در این تحقیق می‌باشند.

۷٫۱ خلق فراغت^۲

منظور از فراغت، زمانی است برای خود، یعنی زمانی فارغ از مسؤولیت‌های نقشی. مادرانی که به تعبیر خودشان نقش و مسؤولیت تمام‌وقت مادری را بر عهده دارند، درصددند زمانی را برای خود و فارغ از مسؤولیت نقش، خلق کنند. بسیاری از مادران مایل بودند زمانی را جدای از فرزندشان باشند و به علایق و کارهای خود بپردازند. بسیاری از آن‌ها در ساعاتی

تحصیل‌کرده‌ی غیر شاغل (دانشگاه رفته و دارای مدرک)، به دست آمد.

الآن اصلی‌ترین نقشی که ما داریم همین مادریه، خوب من سعی‌ام رو می‌کنم که به بهترین نحو این کار رو انجام بدم. (کد ۱۲)

مادری خودش مثل یه شغل می‌مونه واقعاً باید براش برنامه داشته باشی، استعدادهای بچه رو بشناسی، شیوه‌ی رفتار با بچه رو یاد بگیری، کلاسایی ببریش که استعداداش هدر نره؛ واقعاً باید درست پیش ببریش (با تأکید). (کد ۲۰)

درواقع از آنجاکه برای مادران تحصیل‌کرده‌ی غیر شاغل، مادری اصلی‌ترین نقشی است که می‌توانند در ایفای آن توانایی‌های به دست آورده‌شان از تحصیلات دانشگاهی را عملی کنند، لذا سعی می‌کنند این نقش را برنامه‌مند و حتی به زعم خودشان تخصصی و علمی، انجام دهند. به عبارتی، به این شکل درصددند توانایی‌هایی را که در نقشی دیگر فرصت بروز آن را نداشته‌اند، در نقش مادری به منصفه ظهور برسانند.

۲) مادری برنامه‌ریزی‌شده به مثابه جبرانی برای تمام‌وقت نبودن مادری. اکثر مادران شاغل که در نتیجه‌ی باورهای فرهنگی و سنتی در ناخودآگاهشان، مادری تمام‌وقت را شکل مطلوب مادری می‌دانند، غیبت خود (زمان حضورشان سرکار) را با برنامه‌ریزی در انجام وظایف مادریشان جبران می‌کنند. درواقع برنامه‌ریزی به آن‌ها این امکان را می‌دهد که در وقت صرفه‌جویی کنند و وظایف مادریشان را صد درصد انجام دهند.

سعی می‌کنم شیفت‌هامو طوری بگیرم که ساعت‌هایی که محیا (فرزند) مدرسه هست من سرکار باشم. خودش تکلیفشو انجام می‌ده، باباشم خونه باشه کمکش می‌کنه ولی دوست داره من باشم. یه روز در میونم که میره کلاس زبان باید

² Creating leisure

¹ Identification

در گروه‌های اجتماعی، همراه با اهمیت ارزشی و احساسی منظم با آن عضویت سرچشمه می‌گیرد (گل‌محمدی، ۱۳۸۰: ۲۲۳)، مادران غیر شاغل این پژوهش نیز سعی دارند با عضویت در این گروه‌ها معنایی جدید از خودشان ارائه می‌کنند. در واقع قضیه کانونی نظریه مقوله‌بندی تاجفل نیز این است که مردم خودشان را بیشتر به‌عنوان عضو گروه‌های اجتماعی و کمتر به‌عنوان اشخاص فردی، مقوله‌بندی می‌کنند. به عبارتی مادران با عضو شدن در این گروه‌ها به تصور از خودشان معنی می‌دهند.

خودم بچه‌ها رو کلاس می‌برم اونجا با چند تا از مادرا می‌شینیم حرف می‌زنیم، از همه چیز می‌گیم، خیلی خوبه آدم بالاخره مشکلاتشو با دیگران می‌گه، همفکری می‌کنه، اطلاعاتش زیاد می‌شه، دیگه عادت کردیم به همدیگه، در واقع خودمونم به هوای بچه‌ها میایم بیرون از خونه. خوش می‌گذره، می‌گیم، می‌خندیم (با خنده). (کد ۱۶)

وقتی بچه‌ها کلاس‌اند ما مادرا هم می‌شینیم با هم حرف می‌زنیم، بیشتر در مورد بچه‌ها، کلاسی که میان، غذا خوردنشون، بازی‌هایی که می‌کنن. برای من که خیلی خوبه، تجربه هامون رو به هم می‌گیم. برای رفتارمون با بچه‌ها کمکمون می‌کنه. (کد ۱۲)

۷٫۳ فشار اجتماعی^۱

فشار اجتماعی نیز یکی دیگر از مقوله‌های اصلی به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های این پژوهش است. فشار اجتماعی در این پژوهش اشاره به این دارد که نقش مادری نقشی نیست که فقط خودِ مادر چگونگی آن را تعیین کند، بلکه جامعه با تعریفی که از این نقش دارد و باید و نبایدهایی که برای آن تعیین می‌کند، مادر را در ارتباط با چگونگی ایفای این نقش تحت فشار قرار می‌دهد. دو خرده‌مقوله‌ای که از مصاحبه با مادران این پژوهش به دست آمد، یکی به‌طور مستقیم اشاره به همین نکته دارد یعنی اینکه طبق تعریف جامعه از مادری، مسئولیت اصلی این نقش بر عهده مادر است، لذا مادر در مورد چگونگی

که فرزند در مدرسه یا مهدکودک هست به باشگاه‌های ورزشی یا به کلاس‌های آموزشی و هنری می‌روند. به‌خصوص مادران غیر شاغل به این شکل درصد خلق فراغت و هویت‌یابی برای خود بودند.

صبح‌ها که پسرم می‌ره مدرسه خودمم از فرصت استفاده می‌کنم و می‌رم باشگاه، آخه پسر بچه هست نمی‌شه که ببرمش، دوست هم ندارم خونه تنها بمونه. (کد ۱۵)

من خیلی به نقاشی علاقه دارم از بچگی هم داشتم، دارم میرم کلاس، وقت‌هایی که دخترم مهد هست. خیلی خوبه، نقاشی رو خیلی دوس دارم، کارمم البته خوبه. (کد ۸)

۷٫۲ تلاش برای ایجاد یا گسترش شبکه‌های ارتباطی

برخی از مادران مصاحبه‌شونده به‌خصوص مادرانی که فرزندانشان را کلاس‌های فوق‌برنامه مثل کلاس زبان یا ورزشی و هنری می‌آوردند، اعلام کردند که دوست دارند خودشان فرزندشان را به این کلاس‌ها بیاورند و در همان مکان (اگر امکانش باشد) و یا پارک نزدیک آنجا، منتظر تمام شدن کلاس آن‌ها بمانند؛ به گفته‌ی این مادران در تایمی که فرزندانشان سر کلاس هستند آن‌ها با مادران دیگر به گفتگو می‌نشینند و گروه‌های دوستی تشکیل می‌دهند و تبادل اطلاعات می‌کنند.

از آنجاکه این مورد هم- حداقل در مادران شرکت‌کننده در مصاحبه‌های این پژوهش- از طرف مادران غیر شاغل عنوان شد؛ لذا تلاش این مادران برای ایجاد شبکه‌های ارتباطی فاکتوری از هویت‌یابی در نظر گرفته شده است. زنان غیر شاغل که ارتباطات اجتماعی کمتری دارند با تشکیل این گروه‌های به گفته‌ی خودشان «دوستی»، هویت‌یابی گروهی می‌کنند و همان‌طور که از دیدگاه تاجفل نیز هویت اجتماعی عبارت است از: بخشی از برداشت یک فرد از خود، که از آگاهی او نسبت به عضویت

¹ Social pressure

هردوی بچه‌ها رو مامانم می‌آمد ننگه می‌داشت وقتی مدرسه بودم، خیلی از همکارا اینطوری بودن. چون بزرگ کردن بچه‌ها بیشتر یه وظیفه‌ی مادرانه به حساب می‌آد، برای همین هم خانواده‌ی مادر، بیشتر کمک می‌کنن. (کد ۲۴)

۸ بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف درک تجربه زیسته مادران درباره مادریشان، به بررسی احساسات، نگرش‌ها و تجربه‌های ۲۴ نفر از مادران ۲۰ تا ۴۵ ساله شهر اراک می‌پردازد. تحلیل تفسیری یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها در سه مقوله‌ی اصلی: بازاندیشی، هویت‌یابی و فشار اجتماعی طبقه‌بندی شدند. با وجود تفاوت‌هایی که بین مادران مصاحبه‌شونده وجود داشت اما اکثر آنها در مورد چگونگی مادریشان بازاندیشی داشتند. در واقع این مادران به واسطه انواع اطلاعاتی که دنیای مدرن با شبکه‌های اطلاعاتی و ارتباطی گسترده‌اش در اختیارشان قرار داده، در مورد چگونگی مادریشان بازبینی می‌کنند و پیامدهای آن را می‌سنجند. یکی از جنبه‌های این بازاندیشی همراهی و همدلی آگاهانه‌ای است که مادران با فرزندان خود دارند (مادری همدلانه). جنبه‌ی دیگر این بازاندیشی تلاش در جهت تک‌ساحتی نبودن زندگی فرزند است که به جهت جبران کمبودهای زندگی خودِ مادر و با بازاندیشی در این کمبودها شکل گرفته است (مادری جبرانی). جنبه‌ی دیگر بازاندیشی در زندگی این مادران، اشاره به این موضوع دارد که آنها نگاهی وظیفه‌ای به مادری ندارند و آگاهانه آن را احساس و به آن عمل می‌کنند (مادری آگاهانه). مسأله‌ی دیگری که مادران مصاحبه‌شونده در مورد فرزندانشان به آن اشاره می‌کردند نگرانی آنها از عقب ماندن فرزندشان از همسالانش بود. در واقع آنها با بازاندیشی در کنش مادرانه‌شان سعی می‌کنند موجب عقب ماندن فرزندشان از سایرین نشوند. (مادری رقابتی). یکی دیگر از جنبه‌های بازاندیشی مادران در چگونگی ایفای نقش مادریشان برنامه‌ریزی در مورد چگونگی ایفای این نقش بود. «مادری به معنای برنامه‌ریزی»

انجام نقشش نگران است. دومین خرده‌مقوله به فقدان نهادهای حمایتی اشاره می‌کند یعنی مادران شرکت‌کننده در مصاحبه‌ی این پژوهش، در جامعه‌ای زندگی می‌کنند که نهادهای حمایتی مثل مهدها و مراکز بازی و نگهداری کودک (برای زمان‌های مشخص در طول روز)، چه از نظر تعداد و چه از نظر کیفیت، زمینه‌ی همکاری و حمایت لازم از مادر در ایفای نقشش را فراهم نمی‌کنند.

قبلاً خیاطی می‌کردم، همسرم هم دوست داره که خیاطی کنم اما باوجود مبینا و حلما (فرزندان) واقعاً نمی‌شه، بچه دست و پای آدم رو می‌بنده. مهد خوب هم که نیست، آدم خاطرش جمع باشه بچه‌شو بذاره. (کد ۲۱)

من لیسانس تربیت بدنی قبول شدم اما چون بچه دار شدم و تو این شهر هم کسی رو نداشتم (خانواده مادر ساکن تهران) که بچه‌ام رو پیشش بذارم درسم رو نیمه رها کردم، با وجود اینکه رشتمو خیلی دوست داشتم؛ یعنی ترم چهارم با بدبختی ۲۴ واحد گرفتم تا بتونم فوق دیپلم بگیرم. اولویتم بچه‌ام بود؛ یعنی مجبور شدم به خاطر کمبودهای جامعه درسم رو کنار بذارم. اگه دانشگاه جایی داشت می‌تونستم ادامه بدم، خیالم راحت بود؛ اما نداشتم دیگه. مهدهای بیرون هم که تعریفی ندارن، البته من مشکلم چیز دیگه‌ای هم بود اینکه ما همه ی واحدهای عملیمون بعد از ظهرها بود و مهدها هم تایم اداری یا حالا یه ساعت بیشتر بودن، من واقعاً عصرها هیچ جایی رو نداشتم که بچه‌ام رو بذارم. (کد ۱)

جاهایی نیست که آدم با خیال راحت بچه‌شو بذاره، با این چیزهایی که چندوقت یه دفعه از بعضی از مهدها و رفتارشون با بچه‌ها پخش می‌شه آدم می‌ترسه. من واقعاً خیال آسوده ندارم که جایی بچه رو بذارم یا حتی به کسی بسپارم، اگه خدایی نکرده بچه جوریش بشه پدرش یا خانواده، منو مسؤول می‌دونن. (کد ۳)

شبکه‌های ارتباطی، در جریان کنش مادری اشاره می‌کند. درواقع مادران تلاش می‌کنند در کنار مادری، زمانی را برای خود و فارغ از مسئولیت مادری داشته باشند تا علایق خود را دنبال کنند، علاوه بر اینکه آنها درصددند در خلال مادری با عضویت در گروه‌ها (گروه‌های مادری به‌عنوان دم دست‌ترین امکانی که برایشان فراهم است) حضورشان در جامعه را شکل دهند. فشار اجتماعی نیز از دیگر مقولات اصلی است که به فشار جامعه در تمام سطوح، چه در سطح خانواده و چه در سطح کلان (به‌واسطه باورهای اجتماعی و تعریف «مادری مطلوب») اشاره دارد. مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که مادران به‌واسطه‌ی این فشار، در رابطه با چگونگی ایفای نقش مادری، به‌عنوان اصلی‌ترین مسئول در قبال فرزند، نگران‌اند. درنهایت این نکته که اکثر مصاحبه‌شوندگان این پژوهش در مورد چگونگی مادریشان بازنمایشی داشتند، با نتایج پژوهش خوشبخت و طیبی (۱۳۹۵) مبنی بر اینکه دانشجویان دختر برای مادری خود در آینده علاوه بر مهربانی و ازخودگذشتگی (که ویژگی‌های شاخص مادر خودشان است)، خصایصی از جمله آگاهی به مسائل و روش‌های تربیتی، آگاهی از مرز بین اقتدار و محبت، آگاهی از ایجاد فضای مناسب و آرام را نیز لازم می‌دانند، همخوانی دارد و نشان می‌دهد مادران جوان در مورد مادری خود نسبت به نسل قبلی بازنمایشی کرده‌اند. همچنین پژوهش میرزانژاد (۱۳۸۸) که یکی از نتایج آن «عدم حمایت دولت از زنان شاغل مادر» است و پژوهش شیرین کانجی و اما کاهوشاک (۲۰۱۵) که به مادرانی اشاره می‌کند که پس از مادر شدن مجبور به رها کردن شغل خود و خانه‌نشینی شده‌اند، با مقوله‌ی فشار اجتماعی که از داده‌های پژوهش حاضر به دست آمد، همخوانی دارد و نشان می‌دهد فقدان حمایت‌های اجتماعی بر زنان فشارهایی را تحمیل می‌کند. همچنین نتایج این پژوهش منافاتی با مقوله‌ی «تکثر در مفهوم مادری» که حاکی از نوعی «گسست در گفتمان مسلط مادری» است و از پژوهش خادم و همکاران (۲۰۱۹) استخراج شده، ندارد. درواقع نتایج پژوهش حاضر

که به تقلید از بوردیو طرح شده (بوردیو «میزبانی به معنای برنامه‌ریزی برای زن شاغل امروزی») را طرح می‌کند) اشاره به دو گروه جداگانه از مادران و دو گونه‌ی متفاوت از برنامه‌ریزی توسط آنها دارد: ۱) مادری برنامه‌ریزی‌شده به مثابه یک توانایی؛ و ۲) مادری برنامه‌ریزی‌شده به مثابه جبرانی برای تمام‌وقت نبودن مادری. گونه اول بیشتر در مورد مادران تحصیل‌کرده‌ی غیر شاغل صادق است، به همین دلیل می‌توان نتیجه گرفت چون مادری اصلی‌ترین نقشی است که این مادران می‌توانند در ایفای آن توانایی‌های به دست آورده‌ی خود به‌عنوان یک زن تحصیل‌کرده را عملی کنند، لذا سعی می‌کنند این نقش را برنامه‌مند و به زعم خودشان علمی انجام دهند که البته این نکته نشان از این دارد که بسیاری از مادران، به دلیل هماهنگ نبودن میزان نیاز بازار کار با تعداد فارغ‌التحصیلان دانشگاهی در رشته‌های مختلف، انرژی و سرمایه جوانی خود را صرف تخصصی کرده‌اند که امکان استفاده از آن نه‌تنها در بازار کار برایشان فراهم نیست، بلکه در زندگی شخصی و ایفای نقش‌هایی چون مادری نیز کمک‌چندانی به آن‌ها نمی‌کند، (چراکه دانش و تخصصی همسو با نقش‌هایی چون مادری نیست) جز اینکه این باور ذهنی را برایشان فراهم می‌کند که باید به‌عنوان یک مادر تحصیل‌کرده، مادری برنامه‌مندتر و درنتیجه موفق‌تری داشته باشند. گونه دوم برنامه‌ریزی توسط مادران، یعنی «برنامه‌ریزی به مثابه جبرانی برای تمام‌وقت نبودن مادری» بیشتر در مورد مادران شاغل صادق است. این مادران با برنامه‌ریزی و درنتیجه صرفه‌جویی در وقت، سعی می‌کنند غیبت و تمام‌وقت نبودن خود در نقش مادری را جبران کنند؛ که البته این نکته هم نشان از وجود تعریفی از مادری مطلوب در ناخودآگاه جمعی مادران دارد که فشار مضاعفی را چه از نظر جسمی و چه روانی به مادران شاغل وارد می‌کند. هویت‌یابی نیز که در میان اکثریت مادران به‌خصوص مادران غیر شاغل به چشم می‌خورد، از مقولات اصلی به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر است که به تلاش مادران در خلق فراغت و همچنین ایجاد یا گسترش

منابع مالی

این مقاله حمایت مالی نداشته است.

سهم نویسندگان

ایده و طراحی مطالعه: سفیری و زندی.

گردآوری داده‌ها: زندی.

تحلیل و تفسیر داده‌ها: سفیری و زندی.

تنظیم نسخه خطی: زندی.

بازنگری نقادانه: سفیری و زندی.

تعارض منافع

نویسندگان دارای تعارض منافع نمی‌باشند.

نیز نشانی از این ندارد که ذاتی و جنسیتی بودن مادری تنها گفتمان غالب مادری باشد، هرچند همچون نتایج پژوهش خادم و همکاران نشان می‌دهد در ناخودآگاه جمعی اکثریت مردان و زنان جامعه هنوز هم مادر بودن، زنانه قلمداد می‌شود و مادر عهده‌دار اصلی مسؤولیت فرزند است.

البته تحقیقات بیشتری در مورد تجربه‌ی زیسته‌ی مادرانی با شرایط مختلف سنی، تحصیلاتی، شغلی و اقتصادی در موقعیت‌های متفاوت اجتماعی و در خرده‌فرهنگ‌های مختلف لازم است تا بتوان تبیین کرد که مقولاتی چون بازاندیشی، هویت‌یابی و فشار اجتماعی در مورد مادری چگونه بازنمایی می‌شوند.

منابع

- اعزازی، شهلا (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی خانواده*. تهران: انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- بستان، حسین (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- بوردیو، پی‌یر (۱۳۹۰). *تمایز (نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی)*. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر ثالث.
- تانگ، رزمی (۱۳۸۷). *درآمدی جامع بر نظریه‌های فمینیستی*. ترجمه منیژه نجم عراقی. تهران: نشر نی.
- توحیدی اردهالی، فاطمه و حیدرزاده، الهه (۱۳۹۰). *تحقیق کیفی با تأکید بر روش گروه کانونی (مجموعه مقالات روش‌های کیفی در پژوهش‌های اجتماعی)*. تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- جلائی پور، حمیدرضا و محمدی، جمال (۱۳۸۸). *نظریه‌های متأخر جامعه‌شناسی*. تهران: نشر نی.
- خسروپناه، محمدحسین (۱۳۸۲). *هدف‌ها و مبارزه زن ایرانی (از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی)*. تهران: پیام امروز.
- خوشبخت، فریبا و طیبی، رؤیا (۱۳۹۵). *مطالعه‌ی ویژگی‌های مادر از دیدگاه دانشجویان دختر*. *همایش ملی جایگاه و نقش مادر*، ۲۸ و ۲۹ شهریور. دانشگاه شیراز.
- دوبوار، سیمون (۱۳۸۰). *جنس دوم*. ترجمه قاسم صنعوی. تهران: توس.
- رفعت‌جاه، مریم (۱۳۹۶). *زنان جوان و بازتعریف معنا و نقش مادری مطالعه‌ای بر روی مادران ۲۵ تا ۴۰ ساله ساکن شهری*. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۱۸(۴)، ۱۶۴-۱۳۰.
- روشه، گی (۱۳۹۴). *جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز*. ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: نشر نی.

- گرت، استفانی (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی جنسیت*. ترجمه‌ی کتابیون بقایی. تهران: دیگر. ۱۳.
- گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۰). *جهانی شدن و بحران هویت*. فصلنامه مطالعات ملی، ۳(۱۰)، ۴۸-۱۳.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۸). *روش در روش، درباره ساخت معرفت در علوم انسانی (ویراست دوم)*. تهران: انتشارات لوگوس.
- محمدی فشارکی، نجمه (۱۳۹۲). *بررسی مفهوم مادری در بین دو نسل از زنان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه الزهرا تهران)*.
- میرزا نژاد، مریم (۱۳۸۸). *بررسی تجربه مادری در میان زنان جوان- مطالعه موردی شهرستان جویبار- (پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات زنان دانشگاه علامه طباطبایی)*.
- Adams, P. & Cowie, E. (1990). *The woman in question*. Cambridge: MIT Press.
- Badinter, E. (1980). *L'Amour en plus: histoire de l'Amour maternel*. Paris: Flammarion.
- Blaffer Hrdy, S. (1999). *Mother nature: Maternal instincts and how they shape the human species*. New York: Ballantine books.
- Carson, A. & Chabot, C. & Greyson, D. & Shannon. & Duff, P. & Shoveller, J. (2017). A narrative analysis of the birth stories of early – age mothers. *sociology of Health & Illness*. 39 (6), 816-831.
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. University of California Press.
- زاهدی فر، پروانه (۱۳۸۵). *بررسی اثر مادری بر وضعیت اجتماعی زنان شهر تهران (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته‌ی علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی)*.
- سیدمن، استیون (۱۳۹۰). *کشاکش آرا در جامعه‌شناسی*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نشر نی.
- فریدمن، جین (۱۳۸۱). *فمینیسم*. ترجمه فیروزه مهاجر. تهران: نشر آشیان.
- کرسول، جان (۱۳۹۶). *پویش کیفی و طرح پژوهش (انتخاب از میان پنج رویکرد)*. ترجمه حسن دانایی فرد و حسین کاظمی. تهران: انتشارات صفار.
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر و گال، جویس (۱۳۹۴). *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*. ترجمه احمدرضا نصر و همکاران. تهران: انتشارات سمت.
- Chodorow, N. (1981). The reproduction of mothering: A methodological debate. *Chicago Journals*, 6(3), 482-514.
- Firestone, Sh. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York: Bantam Books.
- Friedan, B. (1963). *The feminine mystique*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin.
- Glenn, E. (1974). *Social constructions of mothering. A thematic overview In mothering: ideology, experience and agency*. London: Routledge.
- Greenlee, J. (2014). *The political consequences of motherhood*. Michigan: The University of Michigan Press.

- Held, V. (1993). *Feminist morality: transforming culture, society, and politics*. Chicago: University of Chicago.
- Kanji, Sh. & Cahusac, E. (2015). *Who am I? Mothers Shifting identities, loss and Sensemaking after workplace exit*. human relations, 68(9), 1415-1436.
- Khadem Saba, P. & Azkia, M. & Safiri, Kh. & Seifollahi, S. (2019). Fluidity of the concept of mothering (A sociological study on mothering in the lived experience of the working mothers and fathers in Tehran). *International Journal of Social Sciences*, 9(4), 1-10.
- Laney, E. & Lewis Hall, E. & Anderson, T. & Willingham, M. (2015). *Becoming a mother: The influence of motherhood on women's identity development*. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, (15), 126-145.
- Loftus, J. & Namaste, P. (2011). *Expectant mothers: women's infertility and the Potential identity of biological motherhood*. *Qualitative Sociology Review*, 7(1), 98-121.
- McDonnell, E. (2007). *Mama-Rama: A memoir of sex, kids, & Rock 'n' Roll*. moral education. Berkeley: university of California Press.
- O'Reilly, A. (2004). *Introduction in mother outlaws: theories and practices of empowered mothering*. London: The Women's Press.
- Oakley, A. (1976). *The woman's work: the housewife, past and present*. Random House Inc.
- Orenstein, P. (2008). *Waiting for daisy*. Blumsbury Publications. Random House Inc.
- Rich, A. (1976) *Of woman born: motherhood as experience and institution*. New York: Norton.
- Rosenberg, C. (2009). *Mothers negotiating their identity: A creative narrative inquiry*. University of the West of England. *Enquire* 2(1), 108- 132.
- Sherwin, S. (1998). *Abortion through a feminist ethics lens*. *Revue Canadienne De Philosophie*, 30(3), 327-342.
- Smith, S. (2013). *Black feminism and intersectionality*. *International Socialist Review*, 91(11), 1-16.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Walker, R. (2007). *Baby love: Choosing motherhood after a lifetime of ambivalence*. Penguin.
- Woolf, V. (1929). *A room of one's own*.